

importantă în această secțiune este cea referitoare la cultura organizațională. Autoarea tratează unitar cultura organizațională și managementul cunoașterii în organizație, accentuând procesele de învățare ca modificare continuă a percepțiilor subiective a oportunităților mediului social, procese ce produc astfel o schimbare organizațională și socială. Tranziția societăților est-europene de la economia socialistă la cea capitalistă poate fi studiată prin intermediul culturilor organizaționale emergente ce pot provoca blocaje ale noilor instituții economice și sociale atunci când percepțiile subiective nu sunt consonante cu justificările obiective ale instituțiilor formale. Elaborarea teoretică a profesoarei Vlăsceanu este pe cât de sofisticată, pe atât de interesantă. Autoarea vorbește de diferențele de amplasare și durată, precum și de decalajele ce se stabilesc între schimbările culturale emergente și schimbările (instituționale) planificate. Procesele de dezvoltare, învățare și instituire sunt factori explicativi ai decalajelor și diferențelor menționate.

În ultima parte a lucrării sale, autoarea tratează managementul, conducerea organizațiilor, „factorul-cheie în procesul de structurare și eficientizare a organizațiilor”. De remarcat este diferențierea conceptuală, puțin înțeleasă în societatea românească, între termenii *management*, *conducere* sau *leadership* și *antreprenoriat*. Această ultimă parte este totuși mai puțin elaborată decât precedentele, constând în mare parte în inventarierea și prezentarea succintă a teoriilor cu privire la funcțiile și tipurile de management. Sunt prezentate în acest sens paradigme alternative ale managementului.

În concluzie, lucrarea profesoarei Vlăsceanu este o încercare reușită de sinteză integratoare a diverselor perspective și abordări din domeniul comportamentului organizațional, fiind încununarea preocupărilor constant productive ale autoarei în acest domeniu. Deși accentuat teoretică, autoarea

construind astfel un sistem unitar coerent de înțelegere a tuturor fenomenelor organizaționale la niveluri diferite de abordare socială, lucrarea are un potențial foarte mare de generare a unor studii empirice, teoretic întemeiate, de analiză a spațiului organizațional românesc în perioada de tranziție. Cartea se dovedește astfel deosebit de utilă pentru conturarea de cercetări în acest domeniu, îndeosebi sub aspectul derivării modelelor ipotetice supuse investigației empirice. Consider că lectura lucrării profesoarei Vlăsceanu este indispensabilă portofoliului oricărui cercetător al organizațiilor.

Mihai Păunescu

Corina Crișan și Lucian Danciu
Manipularea opiniei publice
 prin televiziune, Cluj-Napoca,
 Editura Dacia, 2000, 207 p.

Lucrările în domeniul comunicării de masă apărute în ultimii ani în România abordează, în general, doar tangențial problema manipulării operate prin intermediul televiziunii. Dacă unele cărți (ca *Tehnici de manipulare* a jurnalistului Bogdan Ficeac) manifestă un anumit interes pentru manipulare prin intermediul televiziunii, lucrările respective nu analizează însă toate fațetele fenomenului specificat. În aceste condiții, luând în considerare rolul fundamental al televiziunii în societatea contemporană, lucrarea *Manipularea opiniei publice prin televiziune* a autorilor clujeni Corina Crișan și Lucian Danciu reprezintă o apariție salutară pe piața românească a cărților în domeniul comunicării de masă.

Scrisă într-o manieră accesibilă, dintr-o perspectivă preferențial funcționalistă (dublată însă, adeseori, de o abordare psihosociologică), de doi specialiști în televiziune, cu stagii de pregătire în Franța, Elveția și

Belgia, lucrarea *Manipularea opiniei publice prin televiziune*, adresată unui public larg, insistă asupra rolului major al televiziunii în societatea contemporană și dezvăluie manipulările efectuate prin intermediul acestui mijloc de comunicare în masă, oferind, totodată, cititorilor căi de rezistență la manipulare.

Primul capitol, „Locul televiziunii în cadrul mass-media”, prezintă specificul mesajelor transmise de televiziune, insistând asupra aspectelor cantitative: oferta impresionantă, exprimată prin numărul mare și în continuă creștere al canalelor TV; capacitatea uriașă de acoperire, justificată prin interesul publicului pentru deținerea unui televizor și prin consumul ridicat de televiziune (aflat pe locul întâi în bugetul de timp liber al românilor); forța de penetrare, vizibilă în durata mare a telerecepției zilnice (aproximativ cinci ore pe zi în România); viteza de transmitere a mesajelor. Totodată, sunt evidențiate forța și amploarea impactului televiziunii, autorii justificându-și astfel interesul sporit pentru acest mediu de difuzare: puterea de influențare a televiziunii rezidă, susțin Corina Crișan și Lucian Danciu, mai ales în caracterul spectacular, cu valențe afective, al programelor TV. Capacitatea de influență pe care o deține televiziunea este enormă: aceasta își pune amprenta asupra selecției și prezentării știrilor în alte mijloace de comunicare în masă (presă, radio), poate guverna opinia publică (ajungând uneori, în situații de criză, chiar un factor direct de putere, ca TVR în contextul evenimentelor din decembrie '89), are un rol incontestabil în construcția și modelarea imaginii personalităților, instituțiilor publice și companiilor.

Dintr-o perspectivă funcționalistă, capitolul doi, „Disfuncțiile televiziunii”, prezintă, de fapt, nu doar aspectele negative ale funcționării acestui mijloc de comunicare în masă, ci și pe cele pozitive. Apar

anumite probleme legate de identificarea surselor de informare, de delimitarea conceptelor și de operarea distincțiilor între cauze și efecte. Precizarea clară a surselor de informare este, câteodată, absentă (e redat, de pildă, un tabel al funcțiilor și disfuncțiilor televiziunii, realizat de autori ca o sinteză a datelor cele mai relevante, desprinse din lucrările unor „mari specialiști” în mass-media, fără însă a-i nominaliza). Concepte distincte sunt plasate, uneori, într-o relație de echivalență (de exemplu, termenii „loisir”, „catharsis” și „evaziune” sunt utilizați indistinct, cu același sens, iar „anomie” și „atomizare” sunt noțiuni intersanjabile, în viziunea autorilor). Se observă, de asemenea, separarea uneori nu tocmai exactă a cauzelor și efectelor (de pildă, cronofagia și efectele vizionării excesive sunt înfățișate ca două categorii de disfuncții distincte, separate, deși chiar autorii consideră cronofagia ca un efect al vizionării excesive). Capitolul are totuși meritul de a pune în lumină, într-o prezentare accesibilă, o varietate de funcții și disfuncții ale televiziunii, atrăgând atenția asupra principalelor aspecte pozitive și negative ale televiziunii în planul vieții sociale.

Analiza fenomenului manipulării prin televiziune, în capitolul al treilea, „Formele și modurile de manipulare prin televiziune”, este ancorată într-o abordare preponderent psihosociologică. La începutul său, capitolul al treilea lasă loc aceleiași probleme a discriminării conceptuale: fără a delimita clar fenomenul manipulării de alte fenomene (ca, de exemplu, cel al persuasiunii), printre formele manipulării autorii includ: persuasiunea, dezinformarea, intoxicarea și manipularea (propriu-zisă). Definiția persuasiunii oferită de autori, în opinia mea, nu conferă conceptului specificitate: persuasiunea apare ca transmiterea unei idei de către un emițător spre un receptor, în scopul obținerii adeziunii acestuia din urmă

la ideea respectivă. Nu se precizează însă că receptorul trebuie să fie conștient de scopul emițătorului. Se arată doar, în mod justificat, că persuasiunea nu conține o intenționalitate negativă, nu implică deci existența unei discrepanțe între scopul emițătorului și cel al receptorului (discordanță conștientizată exclusiv de emițător, ca în cazul manipulării). Conceptualizarea dezinformării prezintă și ea o anumită ambiguitate, acest fenomen fiind definit ca „suprimarea brutală a oricărei obiectivități (și chiar credibilității) a mesajului” (45), fără a fi distins explicit de manipulare. Un alt tip de manipulare luat în considerare de autori îl constituia intoxicarea, prezentată de autori ca o categorie distinctă, dar recunoscută de aceștia ca un tip de dezinformare (ce mizează pe informația falsă în scopul convingerii publicului-receptor să accepte o diversiune sau pentru a-l face neîncredător la adresa unui mesaj corect și oportun care urmează să fie difuzat în mass-media). Manipularea este definită ca „variante malefică a persuasiunii”, caracterizată prin intenționalitate negativă, prin schimbarea opiniilor, atitudinilor sau comportamentelor receptorilor, în sensul atingerii unor scopuri ale emițătorilor, aflate în discordanță cu scopurile receptorilor și fără ca aceștia din urmă să conștientizeze discrepanța respectivă. Categoriile referitoare la tipurile manipulării nu reflectă deci fenomene clar delimitate între ele: intoxicarea este o formă de dezinformare, manipularea – una a persuasiunii (în varianta sa nocivă) etc. Construirea categoriilor nu respectă criteriile exclusivității și exhaustivității.

Un interes special, vizibil, de altfel, pe parcursul întregii cărți, este acordat manipulării în societățile totalitare, luând în considerare cazul României comuniste, iar autorii oferă o paletă largă de exemple destinate să faciliteze înțelegerea tehnicilor utilizate și să pregătească cititorii români pentru a rezista în fața eventualelor tentative

de influențare de acest tip. Corina Crișan și Lucian Danciu subliniază rolul mass-media, în special al televiziunii, ca suport sau sursă a manipulării. Unul dintre meritele importante ale lucrării constă în faptul că acordă atenție și tehnicilor de rezistență la manipulare, oferindu-le cititorilor un ghid util pentru combaterea manipulării, facilitând recunoașterea tentativelor de manipulare și elaborarea unui răspuns adecvat vizavi de acestea.

Prezentarea formelor de manipulare prin intermediul televiziunii se realizează dintr-o perspectivă psihosociologică (de exemplu, manipularea prin zvonuri, prin comentariul din *off*, prin paginație, prin omisiune, prin procedeul „a ascunde arătând” (centrat pe evidențierea a altceva decât ar trebui arătat sau pe minimalizarea importanței persoanelor, grupurilor sau evenimentelor), prin charismă, prin mijloace nonverbale de comunicare. Perspectiva psihosociologică este dublată, uneori, de o abordare funcționalistă, orientată spre (dis)funcții și efecte (de pildă, manipularea prin imagine – crearea „efectului de real” –, prin filmare, prin montaj, prin cenzură, prin elemente specifice diferitelor tipuri de producții de televiziune, prin jurnaliști). Dincolo de anumite probleme de clasificare, de delimitare a categoriilor (de exemplu, manipularea prin imagine este prezentată ca o categorie separată de manipularea prin filmare, deși cea de-a doua este subsumată primei categorii), capitolul reliefează o varietate largă de forme de manipulare prin intermediul televiziunii, ilustrate prin exemple sugestive. Acestea sunt dezvoltate atât la nivelul dispozitivelor televizuale de scenarizare vizuală (manipulare operată prin caracteristicile imaginii, stil de filmare, montaj, aspecte nonverbale – mimică, gesturi – etc.), cât și la nivelul punerii în scenă a mesajului verbal (de pildă, manipularea prin comentariul din *off*).

Al patrulea capitol, „Impactul vedetelor și al filmelor de televiziune în modelarea

opinie publice și a comportamentelor”, vizează efecte îndeosebi negative, cu influență pe termen mediu și lung, ale televiziunii (privite ca suport al *star-system*-ului). Un interes deosebit este acordat implicării starurilor în viața politică și în schimbarea opiniilor, atitudinilor și comportamentelor cotidiene ale indivizilor (în acest caz, prin emergența unor relații parasociale, prin identificarea telespectatorilor cu celebritățile/personajele din filme/programe TV și prin preluarea unor modele de gândire și acțiune, aplicate, adeseori acritic, în viața reală). Autorii vizează și promovarea stereotipurilor sexuale (imaginea dominantă a femeii rămâne cea de ființă pasivă, mai curând decorativă, frecvent obiect sexual, spre deosebire de bărbatul activ, liber, implicat profesional; femeile, copiii și vârstnicii sunt subreprezențați în filme/programe TV). Totodată, sunt luate în considerare susținerea naționalismului (de exemplu, în emisiunile TV/filmele din perioada războiului rece sau a războiului din Vietnam) și manipularea prin publicitate (prin crearea unor false nevoi și chiar prin recurgerea la mesaje subliminale). Autorii pun în lumină și efecte pozitive ale televiziunii și ale filmelor în viața socială: de pildă, combaterea stereotipurilor rasiale. Corina Crișan și Lucian Danciu remarcă vulnerabilitatea crescută a copiilor și a indivizilor fără experiență într-un domeniu în fața bombardamentului cu stereotipuri (cu potențial negativ: violent, discriminatoriu), relativizând însă impactul acestuia prin luarea în calcul și a altor factori (tipul de personalitate, experiența de viață, familia, școala etc.) care mediază răspunsul la tentativele de influențare.

Într-o abordare funcționalistă, al cincilea capitol, „Efectele mesajelor și ale constrângerilor televiziunii”, pune, din nou, în evidență efectele negative ale comunicării televizuale. Accentul cade pe prezentarea efectelor perverse (definite aici, strict în

cadru mediatic, ca acele compromisuri efectuate în numele creșterii audienței – orientarea spre senzational – și din cauza presiunii concurenței – uniformizarea mesajelor TV datorită goanei după exclusivitate). Sunt abordate, de asemenea, efectele nivelării culturale (prin promovarea pseudo-specialiștilor telegenici, dar fără o opinie avizată; prin impactul uniformizator al culturii de masă în telenovele; prin reducerea vocilor minoritare la tăcere din cauza „spiraiei tăcerii”) și efectele muncii în televiziune (dorința de a obține sau a-și menține statutul de vedetă poate determina atitudini conformiste față de conducerea postului TV). Alte efecte menționate de autori sunt: efectul invers (combinarea nepotrivită, disonantă a componentelor unui mesaj, de exemplu muzica neadecvată textului); efectul de rezonanță (prin intermediul preluării mesajelor vehiculate în mass-media în comunicarea interpersonală); efectele de promovare a stereotipurilor de gen, etnice, rasiale. În acest capitol apar și unele afirmații inexacte, ca, de exemplu: „McCombs și Show (1972) critică faptul că, din cauza modului de comunicare unidirecțional, canalul audiovizual le impune de fapt receptorilor ce să gândească și ce să nu gândească” (163). În realitate, autorii evocați, din perspectiva teoriei *agenda setting*, susțin că mass-media îi arată publicului *la ce* să se gândească, stabilind ordinea de zi a acestuia. Dincolo de aceste neajunsuri, capitolul are meritul de a semnală o varietate de efecte negative ale televiziunii, unele neintenționate, independente de voința realizatorilor și animatorilor TV, condiționate de constrângerile mediului de difuzare.

Autorii fac o incursiune în teoriile comunicării și trec în revistă abordările critice asupra televiziunii în capitolul al șaselea, „Impactul televiziunii în modelarea opiniei publice”. Abordările behavioriste sunt interesate mai mult de impactul programelor TV cu conținut violent, cele criticiste subliniază

evoluția televiziunilor contemporane spre senzaționalism, tabloidizare, promovarea voaierismului și exhibiționismului, iar studiile culturale se centrează pe explicarea reacțiilor umane printr-un complex de factori: de pildă, impactul emisiunilor violente depinde de gradul de inadaptare a indivizilor și de climatul general de violență din societatea respectivă. Structuralismul se axează pe relevarea impactului manipulator al polisemiei, studiile ideologice sunt focalizate pe raporturile de dominare din societate și pe reacțiile de rezistență ale indivizilor și grupurilor (arătând și rolul pozitiv al televiziunii în promovarea unor mișcări sociale progresiste), perspectiva ritualică și analiza miturilor dezvăluie forumul cultural de expresie și dezbateră creat de televiziune, prin apelul la mituri. Pe lângă aceste abordări, autorii prezintă teoriile efectelor puternice și efectelor slabe ale mass-media asupra publicului, optând pentru o abordare de mijloc în analiza efectelor, fără a neglija nici capacitatea de influențare a televiziunii, nici posibilitățile de rezistență ale receptorilor.

Al șaptelea capitol, „Combaterea manipulării prin televiziune”, abordează probleme de etică a mass-media și vizează, în linii mari, următoarele aspecte: în primul rând, este necesară conștientizarea dispozitivelor și tehnicilor de manipulare de către receptorii mesajelor difuzate prin intermediul televiziunii. Apoi, se cere o anumită implicare a guvernului în protecția publicului prin diverse reglementări (în România funcționează Legea audiovizualului și Legea privind înființarea și funcționarea Societății Române de Radiodifuziune și a Societății Române de Televiziune). *Last but not least*, trebuie ca jurnaliștii să respecte cu strictețe codul deontologic.

Dincolo de unele limite ca definirea insuficient de exactă a conceptelor și delimitarea nu tocmai clară a unor categorii de analiză, lucrarea Corinei Crișan și a lui

Lucian Danciu se remarcă prin câteva merite semnificative: reflectă principalele forme de manipulare a opiniei publice prin intermediul televiziunii, recomandând, totodată, căi de rezistență la manipulare; uzează de exemple adecvate și sugestive; prezentarea este, uneori, contextualizată, abordând situația mass-media din România, îndeosebi a televiziunilor, și incluzând sugestii de rezolvare a problemelor curente. Lucrarea oferă, în același timp, o perspectivă asupra manipulărilor operate (în special prin intermediul televiziunii) în perioada comunistă, invitând cititorii români să învețe din experiența totalitară și făcând legătura necesară dintre trecutul și prezentul societății românești. Cartea este scrisă într-un limbaj simplu și accesibil unor largi categorii de public, adresându-se nu doar inițiatorilor în comunicarea mediatică, ci și celor dornici să pătrundă în universul mass-media.

Așa cum subliniază autorii în finalul lucrării, televiziunea nu se comportă ca o oglindă fidelă a realității, ci o transfigurează, trecând-o prin filtrul său. Acest demers poate avea efecte pozitive sau negative în planul vieții sociale. Rămâne esențial și incontestabil faptul că televiziunea nu reflectă, ci reconstruiește realitatea.

Ileana Todoran

Zoltan Rostas

Sala luminoasă. Primii monografiști ai Școlii gustiene,
București, Editura Paideia,
2003, 393 p.

Seria de interviuri cu membrii Școlii de la București a început în urmă cu peste 15 ani, în cadrul unui proiect ambițios de istorie orală elaborat de cunoscutul sociolog, antropolog și publicist Zoltan Rostas (n. 1946). Volumul de față continuă istoria alternativă a Școlii monografice, începută cu